

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК КОПІНГ-РЕСУРС ПІДЛІТКІВ

Отич Д.Д., Гузь К.В.

Інститут соціології, психології та соціальних комунікацій
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення проблеми копінг-поведінки, копінг-стратегій та копінг-ресурсів в зарубіжній і вітчизняній психології. Розкрито можливості креативності як копінг-ресурсу підлітків. Обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку креативності підлітків. Експериментально досліджено психологічні особливості копінг-стратегій та креативності учнів. Виявлено специфіку впливу креативності підлітків на вироблення ними копінг-стратегій. Розроблено психологічну програму розвитку креативності підлітків як їхнього копінг-ресурсу.
Ключові слова: копінг-поведінка, копінг-стратегія, копінг-ресурс, креативність, підліток, складна життєва ситуація.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі відбувається постійне прискорення темпу і ускладнення ритму життя людини, збільшується кількість складних життєвих ситуацій, які їй доводиться долати. Це особливо впливає на життя підлітків яке і без того наповнене труднощами вікових, фізіологічних та психологічних змін, зміни соціальних ролей і статусів, стосунків, мотивів, тощо. У зв'язку з цим виникає потреба розвитку у підлітка ефективних та різноманітних стратегій подолання складних життєвих ситуацій на основі наявних у нього копінг-ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу сучасних дослідників у галузі психології привертають різні аспекти проблеми подолання підлітками складних життєвих ситуацій, зокрема: психологічні засади дослідження копінг-поведінки особистості (Н.В. Родіна, А.В. Сидоренко, В.М. Чорнобровкін, Т.А. Ткачук та ін.), копінг-ресурси особистості (Н.О. Белорукова, В.О. Бодров, Ю.В. Постілякова, О.І. Склень, С.А. Хазова та ін.), креативність особистості як копінг-ресурс (Н.С. Колієнко, С.А. Хазова), домінуючі копінг-стратегії підлітків (А.Е. Мелоян, Н.М. Ликова, В.М. Ялтонський, Н.В. Шамрай ін.) та психологічні особливості копінг-ресурсів підлітків (Л.І. Дідковська, Н.О. Полякова).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема психологічних особливостей креативності як копінг-ресурсу у підлітковому віці лише починає опрацьовуватись, тоді як цей вік є сензитивним як для розвитку креативності підлітків, так і для вироблення копінг-стратегій на її основі.

Мета статті полягає у виявленні психологічних особливостей впливу креативності підлітків на вироблення ними копінг-стратегій у складних життєвих ситуаціях та розробці тренінгової програми її розвитку як копінг-ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Проблема копінг-поведінки є перспективним напрямом сучасних психологічних досліджень. Копінг – індивідуальний спосіб поведінки людини у складній життєвій ситуації відповідно до логіки її розгортання, значущості обставин та реальних можливостей і наявних ресурсів особи [8].

Процес подолання реалізується через використання людиною власних стратегій подолання (копінг-стратегій), які розробляються на основі її особистого досвіду та інших психологічних резервів [9].

Існує кілька підходів до розуміння поняття «копінг». Однак в контексті нашого дослідження найбільш доцільним є підхід Р. Лазаруса і С. Фолкмана, які тлумачать копінг як активний адаптивний багатовимірний динамічний процес, при якому людина взаємодіє з ситуацією, оцінюючи власні ресурси та характер висунутих оточенням вимог. Одним з контекстів реалізації цього підходу є дослідження

особливостей подолання складних життєвих ситуацій (Л.Ф. Бурлачук, О.Ю. Коржова, А.В. Лібіна, М.Н. Тишкова та ін.).

Складна ситуація визначається як така, у якій суб'єкт стикається з неможливістю реалізації внутрішніх необхідностей свого життя (мотивів, прагнень, цінностей та ін.). Суб'єкт не може впоратися з наявними зовнішніми та внутрішніми умовами життєдіяльності лише за допомогою своєї активності. Ці умови, тип активності й специфічна життєва необхідність є ознаками, за якими характеризуються основні типи складних ситуацій (стрес, фрустрація, конфлікт і криза) [1].

Долаючи поведінка є індивідуальним способом «взаємодії» людини з цією ситуацією відповідно до її власної логіки, значущості ситуації в житті людини та психологічних можливостей особи [9].

У складних життєвих ситуаціях подолання виступає більш ефективним засобом їх розв'язання, ніж психологічний захист. Психологічне значення копіngu полягає в тому, щоб якомога краще адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи їй оволодіти нею, послабити або пом'якшити ці вимоги, намагатися їх уникнути або звикнути до них і таким чином зменшити дію ситуації.

Подолання людиною певної ситуації передують певні етапи сприйняття того, що відбулось та дій відповідно до цього. Сприйняття ситуації тісно пов'язано з виникненням емоцій на основі уявлень про неї. В результаті цього для подолання складних умов людина використовує біхевіоральні та когнітивні стратегії. Тому копінг є багатовимірним процесом. Таким чином, результатом взаємодії копінг-стратегії й ресурсів є долаюча поведінка, яка сприяє усвідомленому пристосуванню людини до ситуації.

Вирішення наявної проблеми чи відреагування певного емоційного прояву стосовно обставин, які склалися, налагодження стосунків з іншими, коригування самооцінки – все це може виступати одним з завдань стратегій психологічного подолання, а тому є специфічним та залежить від безпосереднього суб'єктивного значення ситуації.

Аналіз психологічної літератури дозволив визначити копінг-стратегії як дії, що дозволяють людині долати складну життєву ситуацію на основі актуалізації її особистісних ресурсів та урахування умов середовища, в якому відбувається ця ситуація [6].

Над створенням класифікацій копінг-стратегій за певними критеріями працювала низка психологів (П. Віталіно, Р.М. Грановська, Е. Коплік, Р. Лазарус, І.Г. Малкіна-Пих, К. Муздибаєв, І.М. Нікольська, Н.А. Сирота, С.В. Фролова та ін.). Однією з найбільш науково обґрунтованих є класифікація копінг-стратегій С. Хобфолла. Вона дозволяє точно описати особливості копіngu кожної конкретної особистості за трьома осями:

1) пряме та непряме (маніпулятивне) подолання;
2) соціальна спрямованість (вплив оточення на обрання людиною копінг-стратегій);

3) активність дій особи щодо усунення наявних труднощів.

Вісь «просоціальна – асоціальна» враховує складні ситуації міжособистісного характеру. Зусилля щодо їх подолання мають свої потенційні соціальні наслідки і носять активний або пасивний характер (вісь «активна-пасивна»). «Пряма – непряма» осі дозволяють диференціювати стратегії подолання як проблемно-орієнтовані зусилля [6].

Копінг-стратегії можуть бути ефективними й неефективними. Ефективні стратегії подолання – це адаптивні, усвідомлені та вчасні дії людини, що сприяють вирішенню конкретної ситуації та відновленню свого комфортного психологічного стану.

Еефективні копінг-стратегії – це ті, що заважають подоланню людиною складної життєвої ситуації. Однією з причин їх вироблення є дефіцит мотивації, що виражається, насамперед, у дефіциті ресурсів, необхідних для актуалізації внутрішньої активності особистості [1].

Копінг-поведінка реалізується засобом використання копінг-стратегій на основі копінг-ресурсів, що виступають чинниками обрання цих стратегій [Отіч]. Копінг-ресурси розглядаються як відносно стабільні характеристики особистості й середовища, в якому вона функціонує, що забезпечують психологічний фон для подолання складної життєвої ситуації й сприяють розвитку копінг-стратегій [9].

Б.С. Божук наголошує, що рівень розвитку копінг-ресурсів визначає успішність процесу подолання.

Виділяють зовнішні та внутрішні копінг-ресурси. Зовнішні бувають соціальні (соціальна підтримка) та матеріальні (час, гроші, майно, обладнання).

Ситуативні ресурси поєднують як зовнішні, так і внутрішні ресурси та охоплюють тип стресового епізоду (об'єктивні чинники) і значення, що йому надає людина (суб'єктивні чинники).

Внутрішні копінг-ресурси бувають фізичні (вік, стать, стан здоров'я, тип нервової системи) та психологічні (риси характеру, ціннісні орієнтації, Я-концепція, активна життєва настанова, відповідальність, позитивність та раціональність мислення, емоційно-вольові якості та інші психологічні особливості особистості) [6].

І.М. Нікольська, Р.М. Грановська, Н. Ендлер та Д. Магнуссон стверджують, що у поведінці людини переважаюча роль відводиться саме психологічним копінг-ресурсам [5].

Серед психологічних копінг-ресурсів виділяють і креативність особистості як спосіб перевтілення складних обставин [2]. Однак, на думку С.А. Хазової і Н.С. Колієнко, дослідження ролі креативності у підвищенні ефективності долаючої поведінки неоднозначні, а їх кількість є невеликою. Творче мислення виступає ресурсом подолання, за допомогою якого людина більш пластично та продуктивно долає життєві труднощі. Це виявляється у збільшенні різноманіття копінг-стратегій та підвищенні їх ефективності [4].

Е.П. Ільїн під креативністю розуміє здатність людини породжувати незвичайні ідеї, знаходити оригінальні рішення та відхилитися від традиційних схем мислення [3]. М. О. Холодна зазначає, що креативність маже розглядатися у вузькому і широкому значеннях: у вузькому як дивергентне мислення (готовність висувати безліч в рівній мірі правильних ідей щодо одного і того ж об'єкта), а у широкому – як творчі здібності (здатність створювати новий досвід, породжувати оригінальні ідеї

вирішення і постановки проблем, усвідомлювати протиріччя та висувати гіпотези, відмовлятися від стереотипних способів мислення). Виділяють такі аспекти проблеми дослідження креативності, як креативний процес, креативний продукт, креативну особистість і креативне середовище. Показниками креативності є: оригінальність метафоричність, гнучкість та швидкість мислення та сприйнятливості до деталей [3; 10].

З метою дослідження креативності як копінг-ресурсу підлітків було проведено констатувальний експеримент, в якому взяли участь 50 учнів Дніпропетровської середньої загальноосвітньої школи № 35, які й утворили експериментальну вибірку.

За допомогою методик SACS (С. Хобфолл), ПСЖС (адаптований Н.С. Водоп'яноюю варіант методики В. Янке та Г. Ердманн SVF – 120) нами були визначені психологічні особливості копінг-стратегій підлітків. Застосування опитувальника Д. Джонсона на визначення рівня креативності, тесту на діагностику особистісної креативності (Е.Е. Тунік) та методики креативності П. Торранса дозволило виявити рівень креативності підлітків, а також її якісні показники.

Для обробки отриманих даних був використаний пакет програм SPSS для операційної системи Windows (SPSS for Windows) версія 12.0 та програма Microsoft Office Excel 97-2003.

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що при виникненні життєвих ускладнень підлітки застосовують обмежений спектр стратегій подолання. Найчастіше вони використовують малоефективні копінг-стратегії (пасивну й асоціальну). Ефективні копінг-стратегії у складних життєвих ситуаціях вони застосовують рідко.

Дослідження рівнів вираженості копінг-стратегій підлітків за методикою SACS (С. Хобфолл) дозволяє зробити висновки про переважання у них високого рівня «асоціальної» поведінки (асоціальна копінг-стратегія) у складних життєвих ситуаціях (62% досліджуваних). Досить високі показники таких моделей поведінки, як «обережні» (48%) та «імпульсивні» (40%) дії, а також «пошук соціальної підтримки» (46%). Всі ці стратегії поведінки не є ефективними для усунення життєвих ускладнень. Натомість, ефективна стратегія подолання «асертивні дії» має високий рівень розвитку лише у 16% досліджуваних (Табл. 1).

Низький рівень копінг-стратегії «вступ до соціального контакту» (18%) свідчить про неготовність підлітків створювати нові взаємини з метою подолання складних життєвих ситуацій, а отже вони нездатні ефективно використовувати спілкування як копінг-ресурс.

Таким чином, учні часто застосовують малоефективні стратегії подолання. Натомість застосування ними ефективних відбувається рідше, що знижує успішність подолання життєвих труднощів.

Виявлення психологічних особливостей стратегій подолання підлітків у складних життєвих ситуаціях за методикою ПТЖС виявило, що середня частота використання копінг-стратегій нижча, ніж у нормативної вибірки. Це може свідчити про недостатню сформованість у підлітків стратегій подолання та невміння застосовувати їх у випадку виникнення труднощів (Рис. 1).

Отже, дослідження психологічних особливостей копінг-стратегій підлітків виявило недостатній їх рівень розвитку та невміння учнями їх ефективно застосовувати для вирішення власних життєвих ускладнень.

Дослідження креативності підлітків засвідчило, що в середньому за методикою П. Торранса під-

літки набрали $153,91 \pm 10,98$ балів, що свідчить про середній рівень розвитку їхньої творчості. Виключення складають чотверо учнів, рівень творчості яких вище середнього.

Таблиця 1
Порівняльна характеристика рівнів вираженості копінг-стратегій підлітків (за методикою SACS (С. Хобфолл)) (у %)

№	Модель поведінки	Рівень вираженості копінг-стратегій		
		Високий	Середній	Низький
1.	Асертивні дії	16	58	26
2.	Уникнення	32	48	20
3.	Обережні дії	48	36	16
4.	Вступ до соціального контакту	18	40	42
5.	Пошук соціальної підтримки	46	34	20
6.	Асоціальні дії	36	36	28
7.	Агресивні дії	62	28	10
8.	Імпульсивні дії	40	30	30
9.	Маніпулятивні дії	14	56	30

Джерело: розроблено авторами

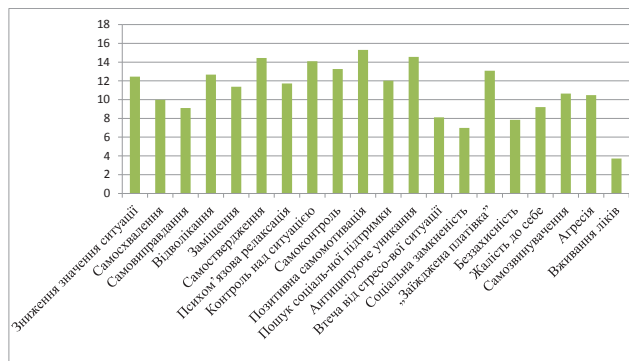

Рис. 1. Середні показники копінг-стратегій підлітків за методикою ПСЖС (у балах)

Джерело: розроблено авторами

Середніми показниками побіжності мислення підлітків є $9,4 \pm 3,47$. Гнучкість мислення досліджуваних характеризується також переважанням середнього рівня розвитку і показників, близьких до даних нормативної вибірки ($7,4 \pm 1,83$). Середнім показником оригінальності мислення підлітків є $10,20 \pm 3,82$, а розробленості – $35,87 \pm 16,44$.

Аналіз результатів дослідження креативності за методикою Е.Е. Тунік виявив, що процент підлітків, які набрали кількість балів вище середнього, складає 64%. Сумарний бал за цією методикою дорівнює $73,42 \pm 16,65$. Учні виявилися достатньо допитливими ($18,41 \pm 4,16$), з розвинутою уявою ($16,33 \pm 4,01$), орієнтованими на пізнання складних явищ ($17,54 \pm 4,48$) та схильними до ризику ($16,85 \pm 3,15$). Тобто підлітки здатні відстоювати свої ідеї незважаючи на інших, ставити перед собою високі цілі, прагнути до їх досягнення та навчатися без допомоги сторонніх.

Дослідження рівня креативності підлітків за допомогою опитувальника креативності Д. Джонсона дозволило зробити висновки, що серед них переважає середній рівень розвитку креативності (46%) (Рис. 2). Підлітків з низьким і дуже низьким рівнями розвитку креативності менше, ніж з високим і дуже високим. Такі показники вважаємо позитивними, оскільки розвиток креативності учнів під-

літкового віку дозволить їм ефективніше долати складні життєві ситуації на її основі.

Рис. 2. Рівень розвитку креативності підлітків за методикою Д. Джонсона (у %)

Джерело: розроблено авторами

Отже, дослідження креативності підлітків виявило, що серед них здебільшого переважають учні з середнім рівнем її розвитку. Розвиток показників креативності також переважно є середнім і високим.

Для перевірки взаємовпливу копінг-стратегій та креативності підлітків на основі застосування обраних методик був проведений статистичний аналіз отриманих даних за допомогою кореляційного аналізу (r-Спірмена). Його результати засвідчили, що різні показники креативності різною мірою впливають на вироблення копінг-стратегій підлітками. Зокрема, найбільший вплив на обрання стратегії подолання здійснюють гнучкість мислення та складність як показник креативності. Високий рівень їх розвитку визначає активність ($r=0,188$ при $p \leq 0,01$ та $r=0,231$ при $p \leq 0,01$ відповідно) й просоціальність ($r=0,153$ при $p \leq 0,05$) подолання. Розробленість та схильність до ризику також є значним ресурсом подолання. Їх високі показники зумовлюють такі копінг-стратегії, як активну ($r=0,143$ при $p \leq 0,05$ та $r=0,245$ при $p \leq 0,001$), просоціальну ($r=0,469$ при $p \leq 0,001$), пряму ($r=0,325$ при $p \leq 0,001$), антиципуюче уникання ($r=0,197$ при $p \leq 0,05$ та $r=0,374$ при $p \leq 0,001$) та контроль над ситуацією ($r=0,303$ при $p \leq 0,001$). Низький рівень розвитку означених вище показників зумовлює використання пасивних ($r=-0,19$ при $p \leq 0,05$) та асоціальних ($r=-0,152$ при $p \leq 0,05$) стратегій подолання. Низький рівень креативності сприяє агресивному вирішенню підлітком складної життєвої ситуації ($r=-0,365$ при $p \leq 0,001$). Побіжність мислення впливає на вироблення таких стратегій подолання, як зниження значення ситуації ($r=0,89$ при $p \leq 0,01$), відволікання ($r=0,145$ при $p \leq 0,05$), заміщення ($r=0,282$ при $p \leq 0,001$), заїжджена платівка ($r=-0,226$ при $p \leq 0,01$) та агресія ($r=-0,171$ при $p \leq 0,05$). На такі стратегії подолання підлітків, як вступ до соціального контакту ($r=0,157$ при $p \leq 0,05$), позитивна самомотивація ($r=0,38$ при $p \leq 0,001$) та соціальна замкненість ($r=-0,14$ при $p \leq 0,05$) впливає рівень розвитку їхньої допитливості. Висока оригінальність мислення підлітків визначає не використання ними таких неефективних стратегій подолання, як агресивні дії ($r = -0,321$ при $p \leq 0,001$) та заїжджена платівка ($r=-0,274$ при $p \leq 0,001$). Розвинута уява учнів пов'язана з виробленням у них таких копінг-стратегій, як обережні дії ($r=0,147$ при $p \leq 0,05$) та уникання ($r=0,207$ при $p \leq 0,01$). Таким чином, креативність та її показники впливають на вироблення копінг-стратегій у підлітковому віці, а тому є копінг-ресурсом.

Для того щоб зробити процес подолання підлітками складних життєвих ситуацій більш ефективним, необхідно розширити спектр їхніх копінг-стратегій на основі розробки програми психологічного розвитку креативності як копінг-ресурсу. Програма розвитку креативності підлітків як їхнього копінг-

ресурсу була розроблена нами з врахуванням результатів проведеного дослідження психологічних особливостей їхніх стратегій подолання й рівня розвитку креативності та її показників. Вона включає у себе 7 занять, кожне з яких може відбуватися в 3 етапи: етап привітання, етап виконання вправ і етап підбиття підсумків. Розроблена програма ґрунтується на гуманістичному та особистісно зорієнтованому підходах. При її створенні ми намагалися врахувати такі умови розвитку креативності: творчу атмосферу оточення; розвивальне спілкування; ставлення до підлітка як до унікальної особистості; розвиток його допитливості, спостережливості та здатності до розмірковувань; ознайомлення з видатними творами світового мистецтва та досягненнями науки; формування наукової картини світу в процесі самостійного систематизованого дослідження; визначення життєвої мети, реалізація якої орієнтована на реалізацію творчого потенціалу особистості [7].

Висновки і пропозиції. Спираючись на існуюче в сучасній психології уявлення про копінг-поведін-

ку, її стратегії та ресурси, особливості у підлітковому віці, а також креативність та її показники, ми провели емпіричне дослідження копінг-стратегій та креативності підлітків. Його результати засвідчили невміння підлітків використовувати ефективні копінг-стратегії та переважання середнього рівня розвитку їхньої креативності та її показників. Специфіка впливу креативності на процес подолання підлітком складних життєвих ситуацій полягає у тому, що високий рівень розвитку креативності та її показників спричиняє вироблення підлітками активних і просоціальних копінг-стратегій, які сприяють ефективному подоланню ними складних життєвих ситуацій. Низький рівень розвитку креативності та її показників зумовлює обрання підлітками малоефективних копінг-стратегій, зокрема пасивної та асоціальної. На основі результатів дослідження психологічних особливостей копінг-стратегій та креативності підлітків нами була розроблена психологічна програма розвитку креативності підлітків як їхнього копінг-ресурсу.

Список літератури:

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1984. – 120 с.
2. Заева М. А. Креативность как фактор совладания со стрессом / М. А. Заева // Личность и ее жизненный мир: материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной 20-летию факультета психологии ОмГУ им. Ф. М. Достоевского, Омск, 3-4 октября 2013 г. – Омск: Издательство ОмГУ, 2013. – С. 505-508.
3. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2009. – 434 с.
4. Колиенко Н. С. Влияние творческого мышления и межличностного доверия на выбор копинг-стратегий в юношеском возрасте: дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / Н. С. Колиенко. – Ярославль, 2010. – 199 с.
5. Никольская И. М. Психологическая защита у детей / И. М. Никольская, Р. М. Грановская. – СПб.: Речь, 2000. – 507 с.
6. Отыч Д. Д. Я-концепція як чинник копінг-стратегій майбутніх психологів: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Д.Д. Отыч – Київ, 2014. – 388 с.
7. Пономарьова-Семенова Р. О. Психологічні принципи розвитку креативності обдарованої особистості / Р. О. Пономарьова-Семенова // Обдарована дитина. – 2009. – № 10. – С. 2-10.
8. Титаренко Т. М. Потенціал подолання складних життєвих обставин / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей / АПН України Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 13 (16) – С. 3-13.
9. Ткачук Т. А. Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації / Т. А. Ткачук; ДПС України, Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. – 284 с.
10. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. / М. А. Холодная – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

Отыч Д.Д., Гузь К.В.

Институт социологии, психологии и социальных коммуникаций
Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

КРЕАТИВНОСТЬ КАК КОПИНГ-РЕСУРС ПОДРОСТКОВ

Аннотация

Осуществлен теоретический анализ научных подходов к изучению проблемы копинг-поведения, копинг-стратегий и копинг-ресурсов в зарубежной и отечественной психологии. Раскрыты возможности креативности как копинг-ресурса подростков. Обоснованы критерии, показатели и уровни развития креативности подростков. Экспериментально исследованы психологические особенности копинг-стратегий и креативности учащихся. Выявлена специфика влияния креативности подростков на выработку ими копинг-стратегий. Разработана психологическая программа развития креативности подростков как их копинг-ресурса.

Ключевые слова: копинг-поведение, копинг-стратегия, копинг-ресурс, креативность, подросток, сложная жизненная ситуация.

Otych D.D., Guz K.V.

Institute of Sociology, Psychology and Social Communications
National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov**CREATIVITY AS COPING RESOURCE TEENAGERS****Summary**

The theoretical analysis of scientific approaches to the study of coping behavior, coping strategies and coping resources in foreign and national psychology. Reveals creativity as opportunities coping resource adolescents. The criteria, indicators and the level of creativity of teenagers. It has been investigated experimentally the psychological characteristics of coping strategies and creativity of teenagers. The specific is impact of the creativity of teenagers develop their coping strategies. A program of psychological creativity teenagers as their coping resources.

Keywords: coping behavior, coping strategy, coping resources, creativity, teen, difficult life situation.

УДК 159.9

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ПРОБЛЕМНОЇ СІМ'Ї

Склярук А.В.

Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

Зроблена спроба емпіричного відтворення соціально-психологічного портрету проблемної сім'ї. Проаналізовано соціально-психологічні особливості сім'ї, які послаблюють її як соціальну систему та надають сім'ї статусу «проблемної». Розглянуто відмінності між економічними, соціальними, соціально-психологічними умовами функціонування і розвитку проблемних та благополучних сімей. Вивчаються відмінності сімейних цінностей та гендерних стереотипів проблемних та благополучних родин. Аналізуються причини проблемності.

Ключові слова: проблемна сім'я, цінності проблемної родини, соціально-психологічні особливості проблемної сім'ї, соціально-психологічний портрет проблемної сім'ї.

Постановка проблеми та її актуальність. Розвиток індустріального суспільства, зміни в його демографічній структурі, в соціальному та політичному його житті позначаються і на інституті сім'ї. Сучасна сім'я поставлена в досить жорсткі умови проживання. Економічна нестабільність, інфляція, безробіття, «тотальна інноватизація» суспільства призводить до зростання кількості так званих «проблемних» сімей, кожна з яких тою чи тою мірою не здатна адаптуватися і успішно виконувати свої соціалізувальні функції в умовах сьогодення.

Стосовно «проблемної сім'ї» нині існують різні погляди. Для її опису використовуються різні терміни: «неадаптивна», «кризова», «функціонально неспроможна», «конфліктна», «неблагополучна», «аморальна», «сім'я, де є серйозні помилки і прорахунки у вихованні дітей» та інші. Проте всі ці визначення об'єднують те, що всі вони містять конотацію ситуаційної чи хронічної нездатності сім'ї виконувати свої соціалізувально-виховні функції та психологічної напруги, яка в зв'язку із цим виникає. Це виявляється, як правило, у внутрішньосімейних конфліктах міжособистісного, соціально-побутового та психологічного характеру, які істотно загострюються із погіршенням суспільно-політичних, соціально-економічних, соціально-психологічних умов життя сім'ї і здатності її членів спільно долати труднощі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемність сім'ї вивчається багатьма вченими під різними кутами зору. А.Є. Рацімор у своїй роботі «Соціально-психологічна підтримка сім'ї: профілактика неблагополуччя» вивчає численні труднощі, які виникають перед сім'єю і загрожують її життєдіяльності, за силою і тривалістю свого впливу, підділяючи їх на гострі і хронічні [3]. На думку

Е.Г. Ейдемільера, В. Юстицкіса, В. Бойка та ін., протягом усього життєвого циклу сім'я постійно стикається з проблемами, які об'єктивно порушують життєдіяльність її (окремих її членів) або ж суб'єктивно сприймаються нею як надто складні і неподоланні [6]. Як вважає А.С. Співаковська, в цьому разі базові закономірності і чинники, які дають змогу створювати в сім'ї сприятливу атмосферу і забезпечувати правильне виховання дитини, перестають працювати [5].

При формуванні ставлення до проблеми, важливу роль відіграють адаптаційний, соціально-психологічний потенціал сім'ї, соціальний імунітет до виникаючих труднощів. Так М.А. Галігузова розглядає проблемні сім'ї за рівнем їх соціальної адаптації [4]. Дійсно, різні сім'ї неоднаково протистоять проблемам. Спільна проблема може згуртувати сім'ю, мобілізують її зусилля для подолання труднощів і самозбереження. Або, навпаки, проблеми призводять до непорозуміння та інших розладів, підвищують невдоволення сімейним життям та внутрішньосімейну конфліктність, провокують фізичні захворювання і т. ін. Не витримавши випробувань, сім'я може розпастися. З огляду на це, П.П. Горностаї виділяє три типи сімей: 1) гармонійно-стабільні; 2) проблемно-стабільні; 3) такі, що розпадаються [2].

На нашу думку, емпіричне відтворення соціально-психологічного портрету проблемної сім'ї (або аналіз соціально-психологічних особливостей, які не тільки послаблюють сім'ю як соціальну систему, а й надають їй статусу «проблемної») є вкрай актуальним. Саме це і є **метою даної статті**.

Виклад основного матеріалу. З метою започаткування моніторингу в серпні-вересні 2011 р. в рамках програми «Сильна родина – міцна країна» Запорізь-